

Екатерина Валявская**СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО ПОМЕЩИЦКИХ ИМЕНИЙ БУКОВИНЫ
(1848–1914 ГГ.)**

В статье исследуется история имений крупных землевладельцев-аристократов Буковины как места социальных и культурных взаимодействий в послереволюционный период до начала Первой мировой войны. Автор анализирует архитектурные особенности сельских и городских помещицких имений, назначения объектов, входивших в комплекс имений, характеризует образ жизни и деятельность владельцев этих имений. В предлагаемой статье осуществлена попытка анализа имений в проекции светской/публичной жизни представителей знатных семей Буковины, в австрийское время.

Ключевые слова: Австрийская империя, Буковина, помещицкое имение, панский двор, соціокультурне простір.

Kateryna Valyavska**SOCIO-CULTURAL SPACE OF BUKOVINA LANDLORD ESTATES (1848–1914)**

The article examines the history of estates of major landowners-aristocrats of Bukovina as places of social and cultural interactions in the post-revolutionary period prior to the First World War. The author analyzes architectural features of rural and urban housing facilities and the purpose of other objects, which were part of estate complexes, describes the way of life and activity of the owners of these estates. In the article was made attempt to analyze an estate in projection of high/public life of members of Bukovina noble families in Austrian times.

Key words: Austrian Empire, Bukovina, estate, landlord estate, socio-cultural space.

УДК 002.2(477.43/.44) «18-19»**Тетяна Каросва****ПОШИРЕННЯ ЕЛІТОЮ КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ У СОЦІАЛЬНІ НИЗИ ЯК
ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ
ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)**

Під впливом ідей романтизму на середину ХІХ ст. серед освічених прошарків суспільства поширилась думка, що необхідно допомогти соціальним низам підняти їх духовне життя заради майбутнього добра та саморозвитку. У статті акцентовано увагу на тому, що просування елітою власних зразків книжкової культури у соціальні низи вело врешті-решт до формування нових локальних ідентичностей, насамперед в політичній та національній площинах.

Ключові слова: еліта, книжкова культура, ідентичність, нація, соціальні низи

З середини 1970-х рр. поняття «ідентичність» надійно увійшло до терміносистеми соціально-гуманітарних наук. Класичними є праці Е. Еріксона [1], який першим зробив цей термін основою своїх роздумів, конструкторів Б. Андерсона [2], Е. Гелнера [3], Е. Сміта [4], Е. Хобсбаума [5], які розробили основні теоретичні засади формування національної ідентичності, а також інструменталістів А. Коена, М. Фішера, Д. Хоровитца, які акцентували увагу на розвиткові політичної ідентичності [6]. Науковці чітко вказують на активну роль еліти у формуванні ідентичності, але ніхто з них спеціально не розглядає просування у маси книжкової культури, за допомогою якої твориться інформаційний простір, де й існує ідентичність. Уже з кінця ХІХ ст. цим напрямком діяльності освічених прошарків населення цікавилися книгознавці та бібліотекознавці, проте, як правило, зосереджувалися на вивченні організаційних аспектів такої практики. Метою ж даної публікації є аналіз існуючих концепцій реалізації такої діяльності на прикладі еліти Подільської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Упродовж другої половини ХІХ ст. новим суб'єктом книжкової культури в Російській імперії стали соціальні низи. Під впливом романтичних ідей серед освічених сучасників ширилася думка, що необхідно розвивати культуру народу заради його майбутнього добра та саморозвитку. Еліта різних ідеологічних переконань вважала: щоб з низів творити цивілізованих модерних людей, необхідно підняти їхнє духовне життя до рівня освічених прошарків, а для цього створювати культурне середовище, зокрема за допомогою книг та бібліотек, де були б найкорисніші, на погляд «вихователів», книги. Найчастіше йшлося про так звані «книги для народу», тобто будь-якого змісту, ким завгодно видані, але написані «настільки простою і толковою мовою, що її може зрозуміти навіть абсолютно не підготовлений читач» [7, с. 222]. Ідея, що бібліотеки та книги «для

бідних» можуть служити вихованню моралі та розвитку особистості, припала до душі не тільки ліберально налаштованій інтелігенції, а й консервативній частині суспільства. Поширилася загальна тенденція просування у соціальні низи культурної моделі освіченої еліти. У досліджуваний період найяскравіші результати цього спостерігалися у політико-ідеологічній та національній площинах, а саме, у формуванні та поширенні політичних і національних ідентичностей.

Соціальна еліта регіону, як й країни, підтримувала доступ найбіднішого населення до книги, але через ідеологічні погляди різні її табори мали різне ставлення до низового читача, по-різному уявляли собі зміст читання та його завдання, тому поволі, намагаючись керувати читанням, запроваджували свої фільтраційні обмеження, іноді навіть несвідомо. Різні ідеологічні підходи до змісту читання впливали з консервативно-охоронної, ліберальної та радикально-революційної концепцій читання (за В. Аскарровою) [8, с. 24]. Під концепцією читання тут розуміється система взаємопов'язаних уявлень про роль та місце читача у книжковій культурі, пріоритетності тих чи інших читацьких категорій, необхідності санкціонувати читацьку діяльність відповідно до існуючих понять про соціально корисне та соціально шкідливе читання [8, с. 9].

У досліджуваний період широке прилучення соціальних низів до книжкової культури почалося у контексті консервативно-охоронної концепції читання. На початку 1860-х рр. в урядових колах з'явилася так звана «теорія морального впливу» на громадську думку. Йшлося про те, щоб перетворити друк на провідника офіційних поглядів [9]. Ця теорія не дала сподіваних результатів, але у подальшому кожне нове покоління державних діячів намагалось використовувати основні її положення. Як наслідок шкільна система навчання читанню у Російській імперії вибудовувалася, за визначенням американського дослідника Дж. Брукса, у межах патерналістської «церковно-державної» моделі. «Революція читання», пов'язана з ліквідацією неписьменності, була здійснена на тлі пануючого «підозрілого ставлення до літературних смаків простолюду і впевненості у важливості літератури як засобу перетворення людини» [10, с. 297]. На її засадах при церковнопарафіяльних школах з 1894 р. у Подільській губернії почали створювати першу мережу бібліотек для позашкільного читання для дорослих. Консервативної моделі дотримувалась і бібліотечна мережа комітетів Піклування про народну тверезість. В її ж контексті 1915 р. уряд рекомендував організовувати хати-читальні по селах, щоб письменні знайомили решту з подіями на фронтах, періодично проводили читання патріотичної тематики. Народні бібліотеки та бібліотеки навчальних закладів комплектували лише за каталогом видань, схвалених Міністерством народної освіти. У складі народних бібліотек головними розділами були духовно-моральна література та література з історії Російської імперії, причому у класифікація фондів починалася з релігійної літератури. Публічні народні читання могли здійснюватися також тільки за міністерським каталогом. Низовому читачу призначалися книги, на кшталт «Кто учит людей срамословию?», «О вреде деревенских посиделок», «Что крестьянин Наум твердил своим детям, наставляя их на добро», «Что значит украсть пятак».

Якщо ще у 1870-х рр. можна зустріти думки, що «у дітей куховарок книги треба відібрати, адже читати їм абсолютно ні до чого» [11, с. 12], то уже наприкінці XIX – початку XX ст. у контексті консервативної концепції читання активно поширювалася певна друкована продукція, зокрема безкоштовно під час численних ювілеїв у країні та регіоні, передвиборчих кампаній, як, наприклад, Д. Дубенський «Что дал император Николай II русскому народу» (СПб., 1905 р.) [12, арк. 4], численні видання Подільського єпархіального місіонерського комітету, Подільського союзу руських націоналістів [13]. Завданням консервативно-охоронної концепції читання було сформувати людину, віддану знаменитій уварівській трійці «самодержавство, православ'я, народність».

Ідеї Просвітництва в XIX ст. трансформувалися у «прогресивність» як одну з вимог достойного життя. Книжкова справа та читання служили її прояву. Ліберальна концепція прагнула соціального оновлення, «оксамитового» поліпшення соціокультурної ситуації, зокрема засобами громадської праці на книжковому полі. Через народницьке середовище, ідеологами якого були М. Чернишевський, М. Добролюбов, Д. Писарев, популяризувалася ідея поширення знань серед соціальних низів Російської імперії, щоб надалі поліпшити їхнє життя. Одним з нагальних завдань вони вважали демократизацію книги: зробити її доступною низовому читачу, тобто не дорожчою за лубочні видання, але несумірною з ними за своєю сутністю. Видавці випускали книги та брошури для народу у численних «дешевих бібліотеках», «сільських бібліотеках», «бібліотеках для самоосвіти». Подільська ліберальна громадськість розвивала й мережу народних бібліотек, які намагалися наповнити популярною літературою з природознавства, економіки, сільського господарства, передовою белетристикою. Її представники брали участь у бібліотечній праці комітетів Піклування про народну тверезість. Боротьба окремих діячів (наприклад, у Вінницькому повіті священиків В. Спевачевського з с. Острожка [14, арк. 18, 25], В. Коцюбинського з с. Козинців [15, арк. 146]) за демократичніше комплектування цих бібліотек, організацію книжкових складів для продажу населенню дешевих видань для народу свідчить про спроби реалізувати ліберальну

модель читання[15, арк. 208–209]. Логічним продовженням стали заходи земців щодо друку дешевої та змістовної книги, створення власної системи книгопоширення та бібліотечної мережі [16–17], клопотання перед Міністерством народної освіти про розширення репертуару дозволених для народних бібліотек видань[18]. Із зростанням кооперативного руху подоляни наблизили книгу до низового читача через кооперативну крамничку.

Освічені кола намагалися убезпечити читачів від «друкованого мотлоху», творів другорядних і третьорядних авторів, навіть популярних. Ідейна позиція автора іноді була важливішою за художні переваги твору. Бібліотека мала сприяти розповсюдженню книги, яка, як писав український бібліотекознавець С. Сірополко, «пробуджує нашу думку, вказує нам шлях удосконалення, сприяє укріпленню нашої волі», а також допомагає у розумовому, моральному й естетичному розвитку [19, с. 1].

У результаті формувалося специфічне сприйняття бібліотек тодішнім суспільством, яке влучно охарактеризували сучасні дослідники І. Бендерський та В. Харламов: «Масова ідеологізація як характерна риса бібліотечної практики не могла не викликати у другій половині XIX ст. тенденційності у формуванні фондів бібліотек. Закладалися основи того, що згодом стали називати «активною пропагандою книги»»[20, с. 34]. Саме тоді формувалася соціально-педагогічна концепція бібліотечної справи, яка згодом набула визнання у радянському середовищі, – про необхідність різкого, якщо не сказати революційного, перетворення «народу» на «читачів», де мета бібліотеки – «формовка читача», а книга – лише «ліки», «знаряддя» для виховання народу [21].

Радикально-революційна концепція читання прагнула революціонізувати свідомість, насамперед робітничо-селянську. Якщо у 1870–1880-х рр. народники на Поділлі зазнали повної невдачі у цьому, то уже з 1890-х рр. прибічники «легального марксизму» активно поширювали соціалістичні та неонародницькі ідеї, використовуючи переважно видання позарегіонального друку. За матеріалами книгознавця О. Шевцова, серед політичних об'єднань Російської імперії найбільшого розмаху у книговидаванні досягли партії більшовиків, меншовиків, есерів, кадетів, октябристів та «Союз російського народу», кількісно сукупна видавнича продукція партій лівого спрямування набагато перевершила ліберальну та консервативну[22]. І радикально-революційна концепція читання виконала свою ресурсну функцію у соціальному протистоянні.

Різні етнічні еліти подільського краю мали свої важелі у просуванні книжкової культури. За спиною росіян стояли державні структури та державна політика, націлені на акультурацію неросійського населення. Державою підтримувався розвиток освіти, книговидавання та книгопоширення саме російськомовної літератури. Поляки посідали пануючі позиції в економіці краю, і мали серйозні матеріальні можливості для підтримки та популяризації польського канону книжкової культури. Польські громадські діячі краю, сповідуючи ідеї «органічної праці» (легального громадського руху щодо еволюційних змін у політичній, економічній, культурній сферах польського суспільства), прагнули вирішувати просвітницькі завдання через освіту та національну книгу. Євреї переважали у містах, через які насамперед і розповсюджувалась книга. Треба відзначити, що частина освічених євреїв прагнула секуляризації всієї книжкової культури, інша, навпаки, намагалася зберегти традиційну юдейську книжність. Труднощів додавала й мовна проблема: єврейські книги в імперії друкували російською, гебрейською та мовою їдиш, щодо якої інтелігенція нерідко стверджувала, що вона є суто побутовою і не має майбутнього, хоча саме нею розмовляло українське єврейство. Польська та єврейська еліти мали на меті формувати доступний для низового читача книжковий потік. Їхні представники неодноразово зверталися до розпорядчих комітетів публічних бібліотек з проханням дозволити передплату та комплектування національними мовами, але статuti цих закладів передбачали тільки «російські книги» [23, арк. 453]. Єдиним виходом була організація бібліотечного обслуговування власними силами. Численні національні просвітницькі та благодійницькі організації включали цей напрямок роботи у свою діяльність.

Українці складали більшість масової читацької аудиторії краю, але їхня еліта була найменш численною, їй складно було забезпечити поширення національної книжкової культури. На теренах українських губерній особливо напружено було з читанням українською мовою. Якщо ще у каталозі Кам'янець-Подільської публічної бібліотеки 1885 р. можна зустріти російськомовні твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Раєвського, Д. Мордовця (Мордовцева) [24], то уже у пізніших його перевиданнях навіть і попередні видання читачу не пропонувалися. Показово, що у каталозі 1885 р. українська література в бібліотечних фондах входила до відділу «Російська словесність», у той час як польська – до «Слов'янської» [24]. Тільки після 1905 р. подоляни впритул взялися за книговидавання, книжкову торгівлю та бібліотечні послуги для населення, яке розмовляло українською. І за результатами студіювання спогадів, складається враження, що для сільських дітей дореволюційних 1910-х рр. навчання українська книга уже не була дивовижним явищем [25].

Активізація громадського життя, що супроводжує модернізацію, поляризація політичних сил, які у нових умовах намагалися знайти опору, завоювати (зберегти) довіру у населення, каталізували просвітницьку діяльність, зокрема турботу про книжкову культуру соціальних низів. Одним з результатів активного просування цієї культури у широкі верстви населення стало формування локальних ідеологічних і національних ідентичностей. Консерватори та клерикали, використовуючи друковане слово, спрямовували свої зусилля на підтримку релігійних і патріархальних елементів народного світогляду. Водночас народницька та ліберальна інтелігенція намагалася за допомогою друкованого слова та читання прилучити народ до своїх високих ідеалів, навчити його правильно жити, сформувати життєві орієнтири. Революціонери за допомогою агітаційної, насамперед російської, літератури вербували нових ідеологічних прибічників. Представники етнічних спільнот за допомогою книг творили відповідний інформаційний простір, в якому формувалися національні канони книжкової культури.

Список використаних джерел

1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: учеб. Пособие / Э. Эриксон. – М., 1996. – 341 с.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – 2-е вид., перероб. – К.: Критика, 2001. – 272 с.
3. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Е. Гелнер. – К.: Таксон, 2003. – 300 с.
4. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 390 с.
5. Гобсбаум Е. Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року: програма, міфи, реальність / Е. Гобсбаум. – К.: Укр. центр духов. культури, 2010. – 286 с.
6. Татунц С. А. Теоретические парадигмы этничности и нации в зарубежной социологии / С. А. Татунц // Россия и социальные изменения в современном мире. Ломоносовские чтения 2004 г.: сб. науч. докл.: в 2 т. – М., 2004. – Т. 1. – С. 125–131.
7. Рубакин Н. А. Критические заметки о литературе для народа / Н. А. Рубакин // Русское богатство. – 1889. – № 7. – С. 221–239.
8. Аскарова В. Я. Динамика концепции российского читателя (конец X – начало XXI вв.): автореф. ... д-ра филол. наук: 05.25.03 «Библиотечное и библиографоведение» / В. Я. Аскарова. – СПб., 2004. – 41 с.
9. Патрушева Н. Г. Теория «нравственного влияния» на общественное мнение в правительственной политике в отношении печати в 1860-е гг. / Н. Г. Патрушева // Книжное дело в России во второй половине XIX – начале XX века: сб. науч. тр. – СПб., 1994. – Вып. 7. – С. 113–125.
10. Brooks J. When Russia Learned to Read / J. Brooks. – N.Y., 1985. – 450 p.
11. Мещерский В. П. «Вперед или назад». Что значит точка к основным реформам / В. П. Мещерский // Гражданин. – 1872. – № 2. – С. 11–17.
12. Держархів Вінницької обл., ф. Д-244, оп. 1, спр. 16, 5 арк.
13. Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852–1923): бібліогр. посіб. / [уклад. Т. Р. Соломонова]. – Вінниця, 2006. – 352 с.
14. Держархів Вінницької обл., ф. Д-244, оп. 1, спр. 3, 297 арк.
15. Там само, спр. 11, 225 арк.
16. Соломонова Т. Р. Видавнича діяльність подільського земства (1904–1920) / Т. Р. Соломонова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Сер.: Історія. – Вінниця, 2002. – Вип. 4. – С. 51–54.
17. Кароєва (Соломонова) Т. Р. Земський бібліотечний рух у Подільській губернії (1911–1916) / Т. Р. Кароєва (Соломонова) // Вісник Ін-ту історії, етнології і права / Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2013. – Вип. 11. – С. 109–113.
18. Доклады 4-му чрезвычайному Винницкому уездному земскому собранию созыва 1914 года и журналы комиссий и собрания. – Винница, 1914. – 260 с.
19. Серополко С. Народные библиотеки: порядок открытия библиотек и их организация / С. Серополко. – М., 1910. – С. 1.
20. Бендерский И. Л. Профессиональное сознание в историко-культурном контексте / И. Л. Бендерский, В. И. Харламов // Библиотечное ведение. – 1993. – № 4. – С. 34.
21. Дерунов К. Роль библиотек в деле нашего возрождения / К. Дерунов // Русская школа. – 1906. – № 7/8. – С. 80–89.
22. Шевцов А. В. Издательская деятельность кадетской партии (1905 – сер. 1918 гг.): автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 05.25.03 «Библиотечное и библиографоведение» / А. В. Шевцов; СПбГИК. – СПб., 1993. – 18 с.
23. Держархів Вінницької обл., ф. Д-230, оп. 1, спр. 873, 496 арк.
24. Каталог книг и периодических изданий Каменец-Подольской русской публичной библиотеки. – Каменец-Подольск, 1885. – 148, [2] с.
25. Кароєва Т. Р. Доступність видань, друкованих рідною мовою, українським селянам Подільської губернії / Т. Р. Кароєва // Український селянин: збірник наукових праць / Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2014. – Вип. 10. – С. 78–86.

Татьяна Кароева

**ПРОДВИЖЕНИЕ КНИЖНОЙ КУЛЬТУРЫ В СОЦИАЛЬНЫЕ НИЗЫ КАК СПОСОБ
ФОРМИРОВАНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX
В. (НА МАТЕРИАЛАХ ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ)**

Под влиянием идей романтизма на середину XIX в. среди образованных слоев общества укрепилась мысль о том, что необходимо помогать социальным низам поднять их духовную жизнь ради будущего добра и саморазвития. В статье акцентировано внимание на том, что продвижение элитой собственных образцов книжной культуры вело к формированию новых локальных идентичностей, прежде всего в идеологической и национальной плоскостях.

Ключевые слова: элита, книжная культура, идентичность, нация, социальные низы.

Tetyana Karoyeva

**ADVANCEMENT OF A BOOK CULTURE TO LOWER SOCIAL CLASSES BY AN ELITE AS
A MEANS OF IDENTITY FORMATION IN THE PERIOD OF THE LATTER HALF OF THE
XIXTH – THE FOREPART OF XXTH CENTURY (ON THE MATERIALS OF THE PODILLIA
PROVINCE)**

By the mid-XIXth century, influenced by the ideas of Romanticism, the opinion had spread among the educated strata of society on the necessity to help lower social classes raise their spiritual life for the sake of their future good and self-development. The article emphasizes that the elite's fostering of their own book cultural patterns in social poverty-stricken masses finally led to formation of new local identities, especially within the ideological and national dimensions.

Key words: elite, book culture, identity, nation, lower social classes.

УДК [930:908](477)+[930:908](477.82)

Леся Качковська

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК СТАРОВИНИ І МИСТЕЦТВА**

У статті проаналізовано пам'яткознавчу й пам'яткоохоронну діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва. З'ясовано теоретичні засади його роботи основні напрями й форми. Окреслено його музейну діяльність. Доведено вагому роль Товариства у вітчизняному пам'яткознавстві початку XX ст., визначено його здобутки, що зберігають практичну й наукову цінність у наш час.

Ключові слова: Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, Правобережна Україна, культурна спадщина, пам'яткоохоронна діяльність, музеї.

Пам'ятки історії та культури відіграють вагому роль у процесі відтворення історичної пам'яті народу, яка виступає одним з головних каталізаторів збагачення патріотичних цінностей. Збереження пам'яток української старовини визначальною мірою зумовлене самовідданою діяльністю представників вітчизняної пам'яткознавчої галузі багатьох поколінь. Їх теоретичні та практичні здобутки, традиції, досвід не втратили свого значення й сьогодні. Адже турбота про охорону і раціональне використання історико-культурних цінностей як вагома проблема наукового та громадського звучання, що постала в Україні в останній третині XIX – на початку XX ст., залишається злободенною для культурного та духовного життя сучасного українського суспільства.

Вирішення питань вивчення й збереження предметів матеріальної та духовної культури передбачає використання досвіду пам'яткознавчої і пам'яткоохоронної роботи, яка здійснювалася у всіх регіонах України в минулому, зокрема, на початку XX ст. в межах правобережних українських земель. У цьому контексті актуальною залишається проблема вивчення діяльності науково-громадських товариств, причетних до здійснення пам'яткоохоронних заходів, їх внеску у збереження національного культурного надбання.

Одне з провідних місць серед них належало першій загальноукраїнській громадській пам'яткоохоронній структурі – Київському товариству охорони пам'яток старовини і мистецтва (далі – КТОПСІМ), яке функціонувало впродовж 1910–1920 рр.

В умовах незалежної України вивчення змісту діяльності та пам'яткоохоронної спадщини КТОПСІМ здійснюється з урахуванням узагальнюючих праць сучасних українських дослідників, де розглядається проблематика XIX–XX ст., зокрема, краєзнавчо-пам'яткознавчого характеру. Ними є роботи Л. Баженова [1], С. Заремби [2], О. Нагірняка [3], С. Гаврилюк [4; 5], Д. Кепіна [6] ін. Низка